

Analyzing the Motifs of Poetic Images in Qasem Ali Ferasat's Novels *Headless Palms* and *Lady Golab*

Mohammad Reza Yousefi

Associate Professor, Department of Persian
Language and Literature, Qom University,
Qom, Iran

Faeze Hatmainia *

PhD Student in Persian Language and
Literature, Qom University, Qom, Iran

Abstract

This article employs a descriptive-analytical approach to identify and analyze the poetic imagery present in two books, namely *Headless Palms* and *Lady Golab*, both written by Qasem Ali Ferasat. The investigations indicate that the literary arrays have a significant influence on the setting of both works. *Headless Palms* has abstract notions of anguish, suffering, aggression, resistance, sadness, and sacrifice, while *Lady Golab* has abstract components of depicting beauty, Musa and Golab's conditions, and the love they possess. *Headless Palms* is replete with anthropomorphisms that derive inspiration from a diverse range of symbols found in physical locations, occurrences, items, and virtual identities. *Lady Golab* combines symbols of personification that are abundant in lyrical notions. The headless palm trees acquire a sense of introspection through their representations of the sun, moon, water, and tree. Meanwhile, people revere Lady Golab, the female figure, as an embodiment of selflessness. The palm tree assumes a prominent role in the initial novel, serving as a symbol of defiance and self-sacrifice. Concurrently, the second novel delves into the concepts of love and acceptance. In *Headless Palms*, Ferasat draws emphasis to the Khorramshahr motif by employing personification and highlighting the heroic qualities of the fighters. Nevertheless, in *Lady Golab*, he adopts a contrasting method by employing poetic comparisons to entice the battle-worn warriors to return to a conventional existence.

* Author: f.hataminia59@gmail.com

Keywords: Motif, Image, Qasem Ali Ferasat, *Headless Palms*, *Lady Golab*.

Introduction

An essential form of literature that embodies resistance is known as the holy defensive novel. One of the valuable writing approaches employed in this type of fiction is the employment of diverse types of narrative to critically reassess the reality. One of these techniques involves handling lyrical imagery. Imagery in every piece of writing encompasses several literary devices such as similes, metaphors, ironies, etc., and these elements contribute to the creation of poetic imagery. The utilization of simile and its related forms, such as metaphor and personification, in the novel can enhance the portrayal by effectively portraying the ambiance and emotional state of the characters. Examining fictitious visuals leads us to the fundamental elements of a piece of art. Alongside these visuals, there exists a topic or motif, as well as the shape and structure of the artwork, which together establish its prevailing concept or overall perspective. The motif is a prevailing conviction found in all literary works and contributes to the overall significance or central topic of the work. The meaning referred to in this context can encompass several elements such as a character, a picture, or a recurring linguistic pattern (Cadden, 2006: 405). An effective method of analysis in literary criticism involves identifying themes and delineating their impact within the text.

Motif types can be categorized into six groups: persons, events, objects, concepts, symbols, time, and place. These elements serve a specific purpose when they contribute to a story's movement, either through repetition, emphasis, or direct involvement. (see Parsansab, 2018: 26) One of the motifs in the story is referred to as a "light motif." This motif contains the main theme and central point of the text. The term "leitmotif" in German refers to the repeated repetition of a specific verbal or musical phrase, set of definitions, or group of images (Abrams, 2017: 256). This research aims to analyze the significant issues in two books by Qasem Ali Ferasat by studying the poetic imagery employed.

Literature Review

Within the realm of simile analysis in various novels, one can consult the article "The function of simile in creating space in the novel *Symphony of the Dead*" by Asadi and Hosseini (2018). This article examines the aspects of similes, identifies their shared characteristics, and uncovers the underlying meanings and concepts conveyed in the text.

The article "Analysis and investigation of motif types and their functions in the works of Balqis Soleimani" (2016) by Sarfi, Modbari, and Alinejad explores the various types of motifs, including visual, linguistic, conscious, and unconscious motifs, and their roles in Soleimani's works. The article "Symbolic motifs and narrative tricks in *Ermia* from the series of stories of the holy defense" (2009) by Fateme Kopa examines archetypes and symbolic motifs, including plants, water, voluntary dying, and the hero's change throughout the story. Within the scope of the two novels being examined, there are additional written works, such as "Comparison of Lifestyle in the Stories of *Headless Palm Trees* and *Love in the Forbidden Area* of Qasem Ali Ferasat" (2012) by Hanif. This article primarily explores the themes of venerating love, opposing tyranny, pursuing justice, and acknowledging sacrifice. The stories written by Qasem Ali Ferasat are significant. Zarifinia and Bashiri authored the "Analysis of the lifestyle in the novel" *Headless Palms* and *Deeply rooted*" (1400)". Their conclusion is that in *Headless Palms*, the unity of the people in facing the adversary demonstrates the religious lifestyle as a consistent discourse.

In Sadeghinia's (2017) article, "Investigation and analysis of the symbols of stability and their relationship with the elements of the story in the novel *Lady Golab*," the author scrutinizes the novel's prominent symbols, concluding that the most prevalent symbols represent people, thereby characterizing the novel as a character-driven one. Alipour's 2016 study, "A Constructivist Criticism on the Semantic Contrast of the Novel *Lady Golab* by Qasem Ali Ferasat," delves into the novel's character, location, description, and meaning contrasts. Currently, there is a lack of independent study that explores and compares fantasy imagery in the novels *Headless Palms* and *Lady Golab* and identifies

their significant features. The absence of such research is evident, and its importance is recognized.

Research Methodology and Problem Statement

In this research, we conducted data analysis using a descriptive-analytical approach, after collecting sources and taking notes. This research aims to analyze the similarities and differences between the two novels by studying the mental imagery and identifying various motifs such as characters, concepts, objects, events, time, and place.

Conclusion

Over the course of twelve years, Qasem Ali Ferasat has authored two novels, namely *Headless Palms* (1362) and *Lady Golab* (1374), within the realm of sustainable fiction. The initial novel explores the onset of the Baath regime's invasion, the occupation of Khorramshahr, and the demise of Islamic soldiers. The subsequent novel delves into the challenges and dilemmas faced by veterans in the aftermath of the conflict. These two novels contain poetic imagery in the form of similes, metaphors, and symbols. However, their motifs and leitmotifs exhibit a notable distinction, which has emerged due to the passage of time and society's gradual detachment from the ideals and passions of the war's early years. The novel *Headless Palms* explores the themes of suffering, the challenges of life, the atmosphere of an occupied city, invasion, resistance, warfare, and the compassion and intimacy between people. On the other hand, the novel *Lady Golab* focuses on the description of the city of Tehran and its environment. The key components of similes in this text are the sanatorium, the depiction of the states of Musa and Golab, and the expression of love and warmth between them.

بررسی بنمایه‌های تصاویر شعری در دو رمان «نخل‌های بی‌سر» و «گلاب‌خانم» از قاسمعلی فراست

محمدرضا یوسفی

دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران

فائزه حاتمی‌نیا *

دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران

چکیده

در این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی، تصاویر شعری دو رمان «نخل‌های بی‌سر» و «گلاب‌خانم» از قاسمعلی فراست استخراج شده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال بود که آیا بررسی تصاویر خیالی در این دو رمان می‌تواند بنمایه‌های حاکم بر آن‌ها و تفاوتشان را آشکار کند. نتیجه بررسی‌ها مشخص کرد که فضای داستانی در هر دو رمان تحت تأثیر آرایه‌های ادبی است و بنمایه‌های مفهومی درد و رنج، تهاجم، مقاومت، اندوه و ایثار، تشبیهات نخل‌های بی‌سر را در بر گرفته‌اند. در تشبیهات رمان گلاب‌خانم، بنمایه‌های مفهومی توصیف زیبایی، حالات موسی و گلاب و عشق و حرارات بین آن دو، بیشترین بسامد را دارند. انسان‌پنداری‌های متعدد در نخل‌های بی‌سر، بر بنمایه‌های مکان، حوادث، اشیاء و اشخاص مجازی استوارند و بنمایه‌های تشخیص در رمان گلاب‌خانم شامل اشیائی است که از مفاهیم غنایی سرشارند. نمادهای خورشید، ماه، آب و درخت، نخل‌های بی‌سر را از عمق اندیشه برخوردار کرده و در گلاب‌خانم، شخصیت زن به عنوان نمادی از ایثار در نظر گرفته شده است. لایت موتیف رمان اول، نخل به عنوان نماد ایستادگی و شهادت و در رمان دوم عشق و هم‌آغوشی است. در نخل‌های بی‌سر، فراست با کاربرد آرایه تشخیص، موتیف خرمشهر را برجسته نموده و بر حماسه و سرزندگی مبارزان در سال‌های اول جنگ تأکید کرده است حال آنکه در رمان گلاب‌خانم که سال‌ها بعد نگارش یافته، با عقب‌نشینی از انسان‌پنداری و با تکیه بر تشبیهات غنایی، بر زخم‌های رزمندگان خسته از جنگ که گرفتار بی‌مهری جامعه شده بودند مرهم نهاده و آنان را به زندگی عادی و روزمره فراخوانده است.

واژگان کلیدی: رمان دفاع مقدس، بنمایه، تصویر، قاسمعلی فراست، نخل‌های بی‌سر، گلاب‌خانم.

مقدمه

ادبیات متعهد، در پی آفرینش جهانی است برای عبور از دنیای واقعی به دنیای آرمانی و در حقیقت، تحولی است برای فرا رفتن به سوی مدینه غایات. نمونه بارز این نوع ادبی در ادوار اخیر در ادبیات مقاومت نمود یافته است. یکی از گونه‌های مهم ادب مقاومت، رمان دفاع مقدس نام دارد. در این نوع رمان، بهره‌گیری از شگردهای گوناگون روایت پردازی، به منظور بازاندیشی حقیقت، از جمله تکنیک‌های ارزشمند نویسندگی است. یکی از این شگردها پرداختن به تصاویر شعری است.

صور خیال در هر اثر، شامل تشبیه، استعاره، کنایه و... است این موارد، تصاویر شعری را تشکیل می‌دهند و تصویر «عبارت از نحوه خاص ظهور یک شیء در شعور انسانی است و یا به طریق اولی تصویر، طریقه خاصی است که شعور انسانی به وسیله آن، یک شیء را به خود ارائه می‌دهد» (فتوحی، ۱۳۸۳: ۹۷).

تشبیه و مشتقات آن مانند استعاره و تشخیص در رمان می‌تواند با توصیف فضا و حال و هوای شخصیت‌ها بر عمق تصویرسازی بیفزاید. بررسی طرفین تشبیه و تحلیل میزان خلاقیت نویسنده در خلق این تصاویر، ما را به درک عمیقی از معانی پنهان اثر رهنمون می‌گردد. هر جمله تشبیهی با تزریق عواطفی از نوع غم یا شادی، خشم یا مهر، انفعال یا جوشش، امید یا ناامیدی و... می‌تواند فضای داستان را به سمت و سوی خاصی سوق دهد.

تحلیل تصاویر خیالی، ما را به بنمایه‌های یک اثر راهنمایی می‌کند؛ «بنمایه، جزء مشخصی است که به صورت نوعی حادثه، طرح، اشاره و عبارت قالبی، به طور مکرر در آثار ادبی تکرار می‌شود» (بابایی، ۱۳۸۶: ۲۷۷). بنمایه یا موتیف در لابه لای تصاویر، فرم و ساختار یک اثر حضور دارد و ایده مسلط یا نگرش کلی آن را به وجود می‌آورد. «موتیف یکی از باورهای مسلط در هر اثر ادبی و بخشی از معنا یا درونمایه اصلی اثر است. این معنی ممکن است شامل یک شخصیت، یک تصویر، یا یک الگوی زبانی تکرار شونده باشد» (کادن، ۲۰۰۶: ۴۰۵). وجود این عناصر در متن، موجب بسط داستان، زیبایی روایت و تقویت جاذبه‌های داستانی می‌گردد؛ از این رو شناسایی موتیف‌ها و مشخص کردن اثر آن‌ها در متن، یکی از راه‌های مناسب تجزیه و تحلیل در نقد ادبی است و می‌تواند در گونه‌شناسی داستان مفید باشد.

بر اساس یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان انواع بنمایه را به ۶ گروه اشخاص، حوادث، اشیاء، مفاهیم و نمادها، حوادث، زمان و مکان دسته‌بندی کرد؛ این عناصر، زمانی کارکرد بنمایه‌ای به خود می‌گیرند که علاوه بر صفت تکرارشوندگی و برجسته‌سازی، حرکتی داستانی بیافرینند و یا دست کم در حرکتی داستانی دخالت داشته باشند. (ر.ک. پارسانسب، ۱۳۸۸: ۲۶) همچنین یکی از انواع موتیف‌ها در داستان، «لایت موتیف» نام دارد که اصلی‌ترین درونمایه، روح حاکم بر اثر و نقطه مرکزی متن را دربردارد؛ «واژه آلمانی لایت موتیف (واحد درونمایه‌ای مکرر) به تکرار مکرر یک عبارت مشخص کلامی یا موسیقایی یا مجموعه‌ای از تعاریف یا گروهی از تصاویر اطلاق می‌شود» (ایبرمز، هرفم، ۱۳۸۷: ۲۵۶). «اگر موتیف، تنها در یک اثر ادبی تکرار شود و فقط همان نویسنده، آن را آفریده و تکرار کرده باشد به آن لایت موتیف می‌گویند. برخی آن را بنمایه فردی دانسته‌اند یعنی موتیفی که منحصر به آفریننده اثر شود» (صرفی، مدبری، علی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۲۳۱).

بررسی تصاویر شعری رمان‌ها می‌تواند ما را به درونمایه و نگرش مسلط بر آثار نویسنده برساند؛ درونمایه‌ای که به شکل یک طرحواره محوری در سراسر تصاویر و نمادهای این آثار گسترده است و همچون شبکه‌ای منسجم تمام عناصر ریز و درشت متن را به یکدیگر پیوند می‌زند. در این پژوهش برآنیم تا با بررسی تصاویر شعری، به انواع درونمایه‌های مهم دو رمان از قاسمعلی فراست پردازیم.

۱. پیشینه پژوهش

در زمینه بررسی تشبیه در رمان‌های مختلف می‌توان به مقاله «کارکرد تشبیه در فضا سازی رمان سمفونی مردگان» از اسدی و حسینی (۱۳۹۸) اشاره کرد که به تحلیل طرفین تشبیه و یافتن فصل مشترک آن‌ها و در نتیجه بنمایه‌های و مفاهیم پنهانی متن می‌پردازد.

در زمینه موتیف در داستان، مقاله «تحلیل و بررسی انواع موتیف و کارکردهای آن در آثار بلقیس سلیمانی» (۱۳۹۶) از صرفی، مدبری و علی‌نژاد، قابل استناد است که انواع موتیف اعم از تصویری، زبانی، خودآگاه و ناخودآگاه و همچنین کارکردهای آن‌ها را در آثار سلیمانی بررسی می‌کند. و مقاله «بنمایه‌های نمادین و شگردهای روایی در رمان ارمیا از سری داستان‌های دفاع مقدس» (۱۳۸۹) از فاطمه کوپا، کهن‌الگوها و بنمایه‌های نمادین مانند نباتات، آب، مرگ اختیاری و استحاله قهرمان در طول زمان را مورد توجه قرار

می دهد.

در زمینه دو رمان مورد بررسی ما نیز، مقالاتی وجود دارد از جمله: «مقایسه سبک زندگی در داستان‌های نخل‌های بی‌سر و عشق در منطقه ممنوع قاسمعلی فراست» (۱۳۹۲) از حنیف که به بررسی عناصر داستان در این دو اثر پرداخته و تقدیس عشق، ظلم ستیزی، عدالتخواهی و تکریم ایثار را درونمایه مسلط داستان‌های فراست به شمار می‌آورد. مقاله دیگر «تحلیل سبک زندگی در رمان نخل‌های بی‌سر و ریشه در اعماق» (۱۴۰۰) اثر ظریفی‌نیا و بشیری است با این رهاورد که در نخل‌های بی‌سر، وحدت مردم ایران در مقابله با دشمن، نشان دهنده سبک زندگی دینی به عنوان یک گفتمان باثبات است.

مقاله «بررسی و تحلیل بنمایه‌های پایداری و ارتباط آن‌ها با عناصر داستان در رمان گلاب خانم» (۱۳۹۷) از صادقی‌نیا به تشریح بنمایه‌های برتر این رمان می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که بنمایه اشخاص در این اثر، بیشترین فراوانی را دارد و می‌توان آن را یک رمان شخصیت محور دانست. مقاله دیگر «نقدی ساخت‌گرایانه بر تقابل معنایی رمان گلاب خانم اثر قاسمعلی فراست» (۱۳۹۶) از علی‌پور است که در آن، تقابل‌های شخصیتی، مکانی، توصیفی و معنایی بررسی شده و کشش دراماتیک آن، حاصل این تقابل‌ها دانسته شده است.

چنانکه ملاحظه می‌شود تاکنون پژوهشی مستقل در زمینه بررسی و مقایسه صور خیال در دو رمان «نخل‌های بی‌سر» و «گلاب خانم» و جستجوی بنمایه‌های مهم آن‌ها صورت نگرفته و جای خالی این پژوهش و ضرورت آن احساس می‌شود.

۲. روش تحقیق و بیان مسأله

در این جستار، پس از گردآوری منابع و یادداشت‌برداری، تجزیه و تحلیل داده‌ها، براساس روش توصیفی-تحلیلی انجام یافته است. در این پژوهش برآنیم تا با بررسی تصاویر خیالی همچون تشبیهات، استعاره‌ها و نمادهای دو رمان نامبرده، به وجوه اشتراک و افتراق آن دو و برجسته‌ترین موتیف‌های آن‌ها پردازیم و انواع موتیف‌ها اعم از اشخاص، مفاهیم، اشیاء، حوادث، زمان و مکان را مشخص کرده و تفاوت دیدگاه نویسنده را در طول ۱۲ سال فاصله میان نگارش آن دو بررسی کنیم.

۳. درباره قاسمعلی فراست

«قاسمعلی فراست» (۱۳۳۸) در روستای فیلاخص شهرستان گلپایگان متولد شد و تحصیلات ابتدایی و دبیرستان خود را در همان روستا به اتمام رساند. در سال ۱۳۵۶ تحصیلات خود را در رشته زبان فارسی در مدرسه عالی ادبیات آغاز کرد اما در همان سال، در پی سه بار اختطار به دلیل فعالیت‌های سیاسی و پخش اعلامیه از دانشگاه اخراج گردید. فراست در سال ۱۳۵۷ به نحوی جدی با چاپ قصه‌ای در روزنامه جمهوری اسلامی، قصه نویسی را آغاز کرد. او در سال ۱۳۵۹ به دانشگاه بازگشت و تحقیقات خود را در رشته ادبیات نمایشی تا سطح لیسانس ادامه داد. در سال ۱۳۶۰ عضو واحد ادبیات حوزه اندیشه و هنر اسلامی شد. وی در سال ۱۳۶۵ مدیر کل گروه ادب شبکه دو گردید و از سال ۱۳۷۵ تاکنون سرپرستی دفتر مطالعات ادبیات داستانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را بر عهده دارد. او داستان‌هایی چون نخل‌های بی‌سر، نیاز، گلاب خانم، عشق مانعی ندارد، افطار، باغ سیب، آوازهای ممنوع و... را به رشته تحریر درآورده است. این پژوهش به بررسی دو رمان معروف او به نام نخل‌های بی‌سر و گلاب خانم می‌پردازد و آن‌ها را از نظر کاربرد صور خیال و موتیف‌های برجسته آن‌ها بررسی می‌کند.

۴. خلاصه رمان نخل‌های بی‌سر

«نخل‌های بی‌سر» در سال ۱۳۶۲ و در بحبوحه جنگ به نگارش درآمده است. «رمان نخل‌های بی‌سر فراست، اولین رمان دفاع مقدس با نگاه جانبدارانه محسوب می‌شود. هرچند پیش از آن، رمان سترگ زمین سوخته احمد محمود نیز با موضوع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نوشته شده اما به دلیل برخورد دفعی روشنفکران و هم تفاوت‌های نگرشی محمود با حاکمیت، زمین سوخته وی، جایگاه شایسته خود را نیافت و امروز از نخل‌های بی‌سر به عنوان اولین رمان دفاع مقدس نام می‌برند.» (حنیف، ۱۳۹۲: ۷۸) در این رمان، نویسنده، به شرح ماجرای فداکاری‌های مدافعان خرمشهر در نخستین روزهای تهاجم رژیم بعث عراق می‌پردازد. قهرمان داستان جوانی به نام «ناصر» است که داستان، حول محور او و خانواده‌اش شکل می‌گیرد.

با آغاز جنگ، ناصر، بزرگترین فرزند یک خانواده خرمشهری به جمع مدافعان شهر می‌پیوندد و از خانواده‌اش می‌خواهد که هر چه زودتر شهر را ترک کنند اما آنان تنها زمانی حاضر به ترک شهر می‌شوند که دختر بزرگشان، «شهناز» که مشغول خدمت‌رسانی به

رزمندگان است به شهادت می‌رسد. پدر و مادر ناصر به تهران می‌روند و در «هتل پارک» که محل اقامت آوارگان جنگی است سکنی می‌گزینند. ناصر و برادرش «حسین» در خرمشهر می‌مانند و در کنار دیگر مدافعان به دفاع از شهر در مقابل دشمن بعثی می‌پردازند. چندی بعد حسین نیز به شهادت می‌رسد و ناصر برای رساندن خبر شهادت او راهی تهران می‌شود. او در تهران با دیدن مردمی که به دور از هیاهوی جنگ، مشغول گذراندن زندگی عادی خود هستند دل‌آزرده شده و با وجود بیماری، به خرمشهر بازمی‌گردد. در آنجا دوستانش که به وخامت حال روحی او پی برده‌اند سعی می‌کنند او را به تهران برگردانند تا تحت مداوا قرار گیرد. ناصر راهی بیمارستان می‌شود اما پس از مدت کوتاهی، بیمارستان را ترک کرده و دوباره به جبهه بازمی‌گردد. او این بار با کمک یک دوربین عکاسی که مونس شب و روزهای اوست سعی می‌کند تا از وقایع و صحنه‌های جنگ عکاسی کند و گنجینه‌ای ارزشمند برای نسل‌های بعدی به یادگار نهد.

در پایان داستان، صالح موسی زاده، از هم‌زمان ناصر به مادر او در تهران تلفن می‌کند و ضمن دادن خبر آزادسازی خرمشهر و پیروزی رزمندگان در این نبرد دشوار، خبر شهادت ناصر را به مادرش می‌دهد. مادر آنقدر از آزادسازی شهر، خوشنود است که خبر شهادت ناصر را با روی باز می‌پذیرد و به استقبال آن می‌رود.

۵. خلاصه داستان گلاب خانم

داستان دوم، «گلاب خانم» نام دارد؛ این رمان در سال ۱۳۷۴ به نگارش درآمده و گونه‌ای رمان غنایی است «رمان غنایی، رمانی است که در آن، شیوه روایت، قراردادی تحت الشعاع ارائه افکار درونی، احساسات و حال و هوا قرار می‌گیرد. در این نوع اثر، رمان و شعر به هم می‌رسند» (میرصادقی، ۱۳۹۷: ۴۴۱) نویسنده، زندگی جانبازی به نام موسی را توصیف می‌کند که در اوج جوانی راهی جبهه می‌شود و در حالی که قرار ازدواج با دختری به نام گلاب را نهاده، از ناحیه صورت به شدت مجروح می‌گردد و غالب زیبایی چهره‌اش را از دست می‌دهد. خانواده‌اش که از وضعیت او بی‌خبر هستند طبق قرار قبلی در روز نیمه شعبان، مراسم عقد کنان او و دختردایی‌اش گلاب را تدارک می‌بینند اما تا شب خبری از موسی نمی‌شود. مراسم عقد کنان با حضور اقوام و همسایگان برگزار می‌گردد و از روز بعد پدر و مادر موسی، میرزا و آسیه، در پی یافتن او به مراکز درمانی و آسایشگاه‌ها روانه می‌شوند. هیچ‌یک از دوستان و هم‌زمانش نیز از او خبری ندارند.

از سوی دیگر موسی با جراحات بسیار از جمله شکستگی دست و پا، زخم‌های عمیق روی صورت، کج شدن چانه و تغییر صدا، بدون اطلاع خانواده در بیمارستانی در اهواز بستری می‌گردد. هیچ کس او را نمی‌شناسد و خودش نیز حاضر به دادن اطلاعات به کسی نیست زیرا نمی‌خواهد خانواده‌اش به سراغ او بیایند و از دیدن وضعیت جسمانی او، دچار اندوه و آشفتگی شوند. مدتی بعد و پس از بهبودی نسبی، او را به آسایشگاهی در تهران منتقل می‌کنند.

موسی در آسایشگاه با جانبازی نایینا به نام کریم آشنا می‌شود و او را برای هم‌صحبتی برمی‌گزیند. کریم پس از ترخیص از آسایشگاه به طور اتفاقی با خانواده خواهر موسی، لیلا و همسرش خسرو، روبرو شده و با دادن مشخصات موسی، آن‌ها را از محل زندگی او مطلع می‌سازد. پس از آن پدر و مادر موسی، به آسایشگاه رفته و او را به خانه بازمی‌گردانند.

اما در خانه، موسی در اتاق ماندن را به دیدار با دیگران ترجیح می‌دهد و منزوی می‌شود. نگاه‌های دیگران به شدت او را آزار می‌دهد و به این دلیل از رفتن به جبهه پشیمان است. او حتی حاضر به دیدن نامزدش گلاب هم نیست. تا اینکه بلاخره یک روز گلاب، موفق به دیدار او و مواجهه با چهره آسیب دیده‌اش می‌شود. موسی از او می‌خواهد که دست از این عشق بردارد و با کس دیگری ازدواج کند. گلاب بر سر دوراهی انتخاب قرار می‌گیرد و برای رهایی از این سرگردانی به تحقیق درباره خانواده جانبازان می‌پردازد و با ایثار و فداکاری همسران جانبازان آشنا می‌گردد.

سرانجام پس از کشمکش‌های عقلانی و احساسی بسیار، تصمیم می‌گیرد با موسی ازدواج کند و همه مشکلات آن را هم تحمل نماید. موسی از این تصمیم به شدت خوشحال می‌شود و تصمیم خود مبنی بر بازگشت دوباره به جبهه‌ها را به کریم خبر می‌دهد. کریم هم از او می‌خواهد تنها در صورتی بار دیگر به جبهه برگردد که به خاطر خود جبهه به آنجا رود و این رفتن برای فرار از فکر و نگاه مردم نباشد.

۶. یافته‌ها

۶-۱. بررسی تشبیهات در دو رمان

در رمان «نخل‌های بی‌سر»، ۱۲۱ تشبیه و در رمان گلاب خانم ۱۱۹ تشبیه وجود دارد. اینک بررسی تشبیهات این دو رمان:

۶-۱-۱. تشبیهات نخل‌های بی‌سر: بیشترین مضمون در تشبیهات «نخل‌های بی‌سر»، به

رنج‌ها و دشواری‌های زندگی در دوره جنگ اشاره دارد و ۲۷/۵٪ از کل تشبیهات را دربرمی‌گیرد؛ پس از آن، توصیف ۲۵٪، تهاجم دشمن ۱۶/۶٪، مقاومت و جنگاوری ۱۵٪، محبت مردم نسبت به یکدیگر ۸/۳٪، غم و اندوه ۵٪، آشفتگی ۴/۱٪، بی‌مهری مردم ۳/۳٪، وحشت و خشم ۲/۵٪، و امیدواری ۱/۶٪ قرار دارند. مثال رنج و دشواری: «منم مثل کوره دارم می‌سوزم اما آتیش دلمو که نمی‌تونم نشونت بدم» (فراست، ۱۳۶۷: ۱۰). مثال توصیف: «انگار این خانه با دست‌های او عین دسته گل نشده است.» (همان: ۲۰) مثال تهاجم دشمن: «گلوله، ناگهان آتش سرخی می‌شود و فضای تاریک دشت را می‌شکافد» (همان: ۵۴). مثال مقاومت و جنگاوری: «آنها (تانک‌های دشمن) را یک یک طعمه آتش سلاحش می‌کند» (همان: ۱۷۴). مثال محبت مردم نسبت به یکدیگر: «بچه‌ها عین نگین انگشتر در میانش گرفته‌اند» (همان: ۲۹). مثال غم و اندوه: «سرش زیر بار سنگین غم گیج می‌رود» (همان: ۱۲۱). مثال آشفتگی: «فکر ناصر، پرنده‌ای وحشی شده است و هر لحظه به سوی می‌پرد» (همان: ۹۲). مثال بی‌مهری سوجدجویان: «مرد، تند، پول‌ها را از زمین برمی‌چیند، مثل سگ گرسنه‌ای که ناگهان به چند استخوان دست یافته باشد» (همان: ۴۰). و مثال وحشت مردم از آغاز جنگ: «مردم مثل شهر طاعون زده از آن فرار می‌کردند» (همان: ۷۸).

۲-۱-۶. بررسی تشبیهات گلاب خانم: اما درونمایه‌های مهم تشبیهات در رمان «گلاب خانم» به ترتیب عبارتند از: امور عاشقانه ۲۸/۵٪، دردها و رنج‌ها ۱۹/۳٪، توصیفات ۱۲/۶٪، غم و اندوه ۱۱٪، آشفتگی ۷٪، مقاومت و جنگاوری ۲/۵٪ و محبت و دلسوزی، بی‌مهری مردم، خشم و ناامیدی، هر کدام ۱/۶٪. مثال مضمون عاشقانه: «چشم‌های خمار و سبز آهویی‌اش را پایید و پیشانی تخت و مهتابی‌اش را بوسید» (فراست، ۱۳۷۴: ۲۵). مثال رنج‌ها: «(میرزا) آهوی گم کرده فرزندی را می‌ماند که بی‌تاب و بی‌قرار گم شده، چشم به عکس قاب گرفته موسی داشت» (همان: ۳۹). مثال توصیف: «تنها لیوان چای که به آب زرد می‌ماند در قطار خورده بود و بس» (همان: ۴۷). مثال بیان اندوه: «میرزا بچه‌ای کوچک را می‌ماند که پدر، تنه‌ایش می‌گذارد» (همان: ۴۳). مثال مقاومت و جنگاوری: «(موسی) چنان می‌جنگید که انگار بچه‌ای است و به عشق اسباب بازی، مدت‌ها گریه و صبر کرده» (همان: ۱۷۵). مثال محبت و دلسوزی: «صدای کریم همیشه بارانی بود که بر تن سوزان و بریان موسی می‌بارید» (همان: ۱۳۸). مثال خشم: «خون در کاسه چشم‌های سرهنگ دوید» (همان: ۳۳). مثال بی‌مهری‌ها: «می‌کوشید تا از تیغ نگاه‌ها در امان ماند» (همان: ۱۸۰) و بیان ناامیدی‌ها: «(او) بق

کرده بود عین خیمه‌ای که ستونش را کشیده باشند فرو ریخته» (همان: ۱۹۶)

۳-۱-۶. وجه شبهه در دو رمان: وجه شبهه در تشبیهات مورد بررسی در رمان نخل‌های بی‌سر، بیشتر شامل وصف (۱۹ مورد)، رنگ (۱۱ مورد)، وسعت و انبوهی (هر کدام ۷ مورد)، سوزاندگی (۵ مورد)، و سایر موارد چون ویرانگری، سرعت، استحکام، لرزش، عزت و زیبایی (هر کدام ۲ مورد) و شجاعت، امنیت، خطرناکی، سبکی، اسارت، سنگینی و خمیدگی و... می‌باشد. در رمان گلاب خانم نیز بیشترین درونمایه وجه شبهه‌ها مربوط است به رنگ (۲۸ مورد)، شکل ظاهری (۲۰ مورد)، زیبایی (۱۴ مورد)، معصومیت (۶ مورد)، حرارت (۵ مورد)، وسعت (۴ مورد) و مواردی چون شجاعت، پوشاندگی، فداکاری، ناخوشایندی، ناتوانی، آشفته‌گی، پیچیدگی، بی‌قراری، صبوری، طراوت، آرامش بخش بودن و

بنابراین وجه شبهه‌های توصیفی در هر دو رمان بیشترین بسامد را دارند و این، نشانگر تأکید نویسنده بر توصیف فضا و عناصر صحنه است پس از آن، در نخل‌های بی‌سر، وجه شبهه‌های وسعت و فراگیری، انبوهی، اندوه و ویرانگری با توجه به درونمایه تهاجم و ایستادگی بیشتر تکرار شده‌اند و در رمان گلاب خانم، وجه شبهه‌های زیبایی، حرارت، معصومیت و وسعت که دارای بار غنایی هستند بیشترین فراوانی را دارند.

جدول ۱- بنمایه تشبیهات در دو رمان

گلاب خانم	نخل‌های بی‌سر	درونمایه تشبیهات
مورد ۲۳ = ۱۹/۳٪	مورد ۳۳ = ۲۷/۵٪	درد و رنج
مورد ۱۵ = ۱۲/۶٪	مورد ۳۰ = ۲۵٪	توصیف
-----	مورد ۲۰ = ۱۶/۶٪	تهاجم دشمن
مورد ۳ = ۲/۵٪	مورد ۱۸ = ۱۵٪	مقاومت و جنگاوری
مورد ۲ = ۱/۶٪	مورد ۱۰ = ۸/۳٪	محبت و دلسوزی
مورد ۱۳ = ۱۱٪	مورد ۶ = ۵٪	اندوه
مورد ۸ = ۷٪	مورد ۵ = ۴/۱٪	آشفته‌گی
مورد ۲ = ۱/۶٪	مورد ۴ = ۳/۳٪	بی‌مهری مردم
مورد ۲ = ۱/۶٪	مورد ۳ = ۲/۵٪	خشتم
-----	مورد ۳ = ۲/۵٪	وحشت

-----	۲ مورد = ۱/۶٪	امیدواری
۳۴ مورد = ۲۸/۵٪	-----	عشق
	--	
۲ مورد = ۱/۶٪	-----	ناامیدی
	--	
۱۱۹ مورد	۱۲۱ مورد	کل تشبیهات

بنابراین با توجه به تساوی تقریبی تعداد تشبیهات در دو رمان، بنمایه‌های مفهومی درد و رنج، توصیف فضا، تهاجم دشمن، مقاومت و جنگاوری و محبت و دلسوزی مردم، بیشترین بسامد را در تشبیهات رمان «نخل‌های بی‌سر» به خود اختصاص داده‌اند. این بنمایه‌ها، با توجه به فضای جنگ زده و پرتهاب این داستان که روایتگر روزهای آتش و خون در خرمشهر است نمود کاملی در تشبیهات رمان داشته و با درونمایه آن در هماهنگی هستند. اما موتیف‌های عاشقانه، بیان درد و رنج، توصیف صحنه و فضا و غم و اندوه، عمده‌ترین بنمایه‌های تشبیهات رمان «گلاب خانم» را دربردارند و همگی از امور غنایی محسوب می‌شوند؛ زیرا محوریت این داستان با جانبازی است که از دست دادن زیبایی چهره و ترس از قضاوت مردم، او را به انزوا کشانده و تنها زمانی قادر به ادامه زندگی می‌گردد که نامزدش «گلاب»، تصمیم می‌گیرد با از خودگذشتگی با این معضل برخورد کند. در تمام طول داستان، عشق به گلاب و توصیف زیبایی‌های او، ذهن موسی را به خود مشغول داشته و می‌توان زیبایی‌های گلاب و عشق به او را به عنوان عمده‌ترین بنمایه مفهومی و موضوعی این رمان در نظر گرفت. بدین ترتیب می‌توان موتیف‌های موضوعی بیان درد و رنج و توصیف صحنه و فضا را موتیف‌های مشترک هر دو رمان در زمینه تشبیهات آن‌ها در نظر گرفت.

۲-۶. استعاره مصرحه

استعاره مصرحه در این دو رمان به ندرت یافت می‌شود و نویسنده، اصراری به آوردن آن نداشته است گویا تمایل او به اطناب مطلب و آوردن تشبیهات گسترده بیشتر بوده است.

۳-۶. استعاره مکنیه و تشخیص

«هرگاه مشبه تنها را ذکر و اراده مشبه به کنند آن را استعاره مکنیه یا استعاره بالکنایه می‌گویند» (همایی، ۱۳۷۰: ۱۸۲). این استعاره در صورتی که مشبه به آن، انسان باشد دارای

تشخیص یا انسان‌پنداری است. «این فرایند نیز نوعی استعارهٔ مکنیه است که مستعار منه در آن انسان است. شاعر یکی از صفات انسانی را به شیء می‌دهد و شیء، روح انسانی می‌گیرد» (فتوحی، ۱۳۸۳: ۱۰۲). در دو رمان مورد نظر، تعداد کل استعاره‌های مکنیه ۴۱۴ مورد است که از این تعداد ۳۲۱ مورد به «نخل‌های بی‌سر» و ۹۳ مورد به «گلاب خانم» اختصاص دارد. در رمان نخل‌های بی‌سر، ۲۵۳ مورد و در گلاب خانم ۴۸ مورد از استعاره‌های مکنیه دارای تشخیص هستند. اینک بررسی تشخیص در این دو رمان.

۱-۳-۶. تشخیص در نخل‌های بی‌سر: اما انسان‌پنداری که ۷۸/۸٪ از استعاره‌های مکنیه را در رمان «نخل‌های بی‌سر» در چنگ خود دارد پررنگ‌ترین آرایهٔ ادبی این داستان و پربسامدترین صورت خیالی آن است. در این داستان، همه چیز دارای روح و رفتارهای انسانی است از شهر و مسجد و زمان و نخل و خانه‌ها گرفته تا آسمان و ماه و خورشید و ستارگان. می‌توان تشخیص‌های این رمان را به ۸ دسته تقسیم نمود:

۱-۳-۶-۱. شهر: خرم‌شهر و متعلقات آن مانند مسجد جامع و گلدسته‌های آن، خانه‌ها، کوچه‌ها، دیوارها، خاک، زمین، شط و ...، ۷۰ مورد معادل ۲۸٪ از تشخیص‌ها را دربرمی‌گیرند. توجه ویژه نویسنده به شهر به عنوان شخصیت اصلی این رمان که در دست دشمن اسیر شده و فداکاری مدافعان برای آزادسازی آن، دلیل اصلی قرار گرفتن آن در صدر فهرست انسان‌پنداری‌هاست. این شهر به عنوان یک موجود زنده، عواطف مبارزان را به خود معطوف ساخته است از این رو می‌توان آن را بنمایهٔ اصلی مکان دانست و اتفاقاتی را که منجر به اشغال آن گردیده به عنوان بنمایهٔ حوادث به شمار آورد. مانند: «شهر برایش عزیز شده است عزیزتر از همیشه؛ از خانه‌اش هم عزیزتر» (همان: ۳۳).

زمین و خاک این شهر در اشغال دشمن است: «خمپاره بر زمین می‌خورد و شکم زمین را می‌شکافد و خاک و سنگ را بر در و دیوار می‌کوبد» (همان: ۱۸۹). دیوارهای آن نیز زخمی‌اند: «چند جای دیوار، گلوله نشسته است و شکمش را آرپی جی سوراخ کرده است» (همان: ۱۸۸).

مسجد جامع (با ۶ بار تکرار)، مرکز تجمع و پناهگاه مردم و شهدا است: «مناره‌هاش دارن می‌گن منتظریم، دارن کمک می‌طلبن. دارن می‌گن بیا! چرا نشستی؟» (همان: ۲۰۷) مسجدی که پس از اشغال شهر، از مبارزان دور می‌ماند اما همچنان چشم در راه آنان است: «چشم‌های فرهاد از سنگر به طرف مسجد جامع می‌رود که مناره‌هایش را بالا کشیده است

تا از بچه‌های شهرش خبر بگیرد؛ آن‌ها را ببیند و احوالشان را پرسد» (همان: ۱۸۴). یکی از زیباترین شخصیت‌بخشی‌ها در این داستان به شطّ کارون تعلق دارد که از مرکز شهر عبور می‌کند و از دل شهر اشغال شده برای دلخوشی مدافعی که بدان راه ندارند اخباری می‌آورد: «شط، آرام می‌خرامد و قصه‌هایی را که از سمت اشغالی شهر آورده است بی‌صدا در گوش دیواره‌های سمت کوتشیخ زمزمه می‌کند. بعد دوباره به آن سمت برمی‌گردد تا خبرهایی تازه‌تر بیاورد» (همان: ۱۳۶). کارکرد شط در اینجا همانند باد صبا در غزل‌های عاشقانه است:

«ای صبا نکهتی از خاک ره یار بیار بیر اندوه دل و مژده دلدار بیار»

(حافظ، ۱۳۸۰: ۱۶۳)

شط، یاریگر مدافعی است که قصد دارند برای رسیدن به دشمن از دل آن عبور کنند: «شط، صالح را در آغوش می‌گیرد، خودش را نرم بر پاها و دست‌های صالح می‌مالد، نوازشش می‌کند و آرام آرام به پیشش می‌برد» (همان: ۱۶۵). بنمایه شط را می‌توان جزء بنمایه‌های مکان به حساب آورد که به گونه‌ای شخصیت یافته و با بنمایه مفاهیمی چون عشق و ایثار پیوند خورده است.

۱-۳-۶. طبیعت: آسمان، ابر، خورشید، هوا، باران، تاریکی، ماه، ستاره و نسیم از پرشمارترین مشبه‌ها در این رمان محسوب می‌شوند. این امور ۶۸ مورد و معادل ۲۷/۲٪ از تشخیص‌ها را دربردارند. خورشید با ۲۹ بار تکرار، بیش از همه، مدّ نظر نویسنده بوده است: «خورشید، خودش را به وسط آسمان رسانده و سوزش گرمایش را بر سر و روی شهر می‌ریزد» (همان: ۳۲). و همه تلاش خود را برای کمک به مدافعان شهر انجام می‌دهد: «خورشید هر لحظه خودش را بالا و بالاتر می‌کشد تا تیرهای تیزش را در چشم دشمن فرو کند» (همان: ۱۱۳). سپس همچون شهدای شهر، در هنگام غروب، قربانی دشمنی سفاک می‌شود: «خورشید در آخرین لحظات عمرش، خود را تسلیم کوه کرده، کوه ناجوانمردانه تیزی لبه‌هایش را به شکم نرم او فرو برده و خونش را بر کرانه غربی آسمان پاشیده است» (همان: ۴۵). می‌توان خورشید را جزء بنمایه‌های اشخاص مجازی داستان دانست که وجودش مایه دلگرمی مدافعان شهر است.

ماه برخلاف خورشید، مبارزی تسلیم شونده نیست بلکه مبارزی است که خود را از میان انبوه دشمنان، به رهایی می‌رساند: «ماه از میان ستارگان، راهش را گرفته است و جلو

می‌رود. به تکه‌های پراکنده ابر که می‌رسد خنجر تیزی را می‌ماند که بر سینه آن‌ها کشیده می‌شود، سینه‌شان را نرم می‌درد و خود را از لابه لایشان نجات می‌دهد» (همان: ۱۶۸). و می‌توان آن را هم از جمله بنمایه‌های اشخاص مجازی در این داستان به شمار آورد.

۳-۱-۳ ادوات جنگی: در این رمان، سلاح‌های جنگی همچون تفنگ، کلاش، خمپاره، آرپی جی، تانک، توپ، منور و گلوله به وفور دیده می‌شوند. این سلاح‌ها، ۵۰ مورد معادل ۲۰٪ از انسان‌پنداری‌های داستان را به خود اختصاص داده‌اند. «یک گلوله ۱۰۶ صفر می‌کشد و با جر دادن چادر سیاه شب، خشمش را بر در و دیوار می‌پاشد» (همان: ۱۷۰). «منورها، تندتند بالا می‌روند و همین که نیرویشان را تمام کردند از حال می‌روند و پایین می‌افتند» (همان: ۱۶۸). تفنگ، تنها دارایی مدافعان شهر است آنان بیشترین انس را با این سلاح دارند و آن را همچون موجودی زنده در دست می‌گیرند: «گلوله‌ای از سینه تفنگش بیرون می‌پرد» (همان: ۴۹). سلاحی غریبه که به تدریج به یکی از اعضای خانواده آنان تبدیل می‌شود: «نترس مادر، غریبه‌س، اما از این به بعد پاش به خونه همه مون و همیشه» (همان: ۶۴). با توجه به نقش تعیین کننده تفنگ در مرگ و زندگی مدافعان شهر، می‌توان آن را بنمایه اشیاء و نماد مقاومت و مرگ دانست.

۴-۱-۳-۶ ابزارها: وسایلی مانند فانوس، پتو، طناب، بیسیم، دوربین، سرم، بلندگو، پرده و چرخ دستی، ۲۹ مورد معادل ۱۱/۴۶٪ تشخیص‌ها را شامل می‌شوند. چراغ و فانوس (۱۰ بار)، تلفن (۴ بار)، و بیسیم و دوربین (۳ بار)، بیشترین تکرار را در میان ابزارها دارند و بنمایه اشیاء شمرده می‌شوند. مانند: «فانوس، وسط اتاق کاشته شده است و زور می‌زند تا تاریکی را کنار بزند و برای نور زردرنگ خودش جا باز کند» (همان: ۱۳۰).

تلفن در صفحات پایانی کتاب، بیشترین نقش را برعهده دارد: «تلفن، ساکت و آرام کنار دیوار نشسته است و دم نمی‌زند» (همان: ۲۱۴). و سرانجام «ناگهان تلفن فریاد می‌کشد» (همان). و با انتقال خبر آزادسازی خرمشهر، نقش پررنگی در پایان خوش داستان دارد.

دوربین که بازتاب دهنده فداکاری مدافعان خرمشهر و انتقال دهنده خاطرات آنان به نسل‌های بعدی است، همراه همیشگی ناصر است و می‌تواند بنمایه اشیاء و نماد ماندگاری و جاودانگی تلقی شود: «با دست‌های لرزانش از سر و صورت دوربین، گرد و خاک می‌گیرد و به ناز و نوازشش می‌پردازد» (همان: ۱۸۵). دست‌های لرزان ناصر، نشانه‌ای از رنج و

بیماری است که در قالب بنمایه مفاهیم در طول داستان تکرار می‌شود.

۵-۱-۳-۶. وسایل نقلیه: چهارمین مشبه پرتکرار در این انسان‌پنداری‌ها، مربوط به وسایل نقلیه اعم از ماشین، قطار، اتوبوس، تاکسی، تریلر، جیپ و وانت است. این گونه وسایل، ۲۶ مورد برابر با ۱۰/۴٪ از تشخیص‌ها را دربردارند. قطار (۹ بار)، وانت (۶ بار) و جیپ (۴ بار)، بیشترین بسامد را در میان وسایل نقلیه دارند و در بنمایه اشیاء می‌گنجد. قطار تنها وسیله نقلیه‌ای است که قهرمان داستان (ناصر) را از خرّمشهر به تهران می‌رساند: «قطار از دمدمای غروب دیروز، ریل‌ها را گرفته است و روی آن‌ها سینه خیز می‌رود» (همان: ۱۴۰). بنابراین ناصر به چشم یک دشمن به او نگاه می‌کند: «به قطار از اینکه شتابان از خوزستان دورش می‌کرد و به او فرصت دیدار بیشتری نمی‌داد کینه می‌ورزید» (همان: ۱۹۲).

۶-۱-۳-۶. اعضا و حالات انسانی: اعضا و جوارحی چون دست، پا، سر، قلب، لب، چشم و خون ۱۵ مورد برابر با ۶٪ از تشخیص‌های این رمان را دربر گرفته‌اند؛ پاها بیش از دیگر جوارح، شخصیت انسانی یافته‌اند: «پاهای خواب رفته‌اش به دنبال او کشیده نمی‌شوند، هر آن می‌خواهند تا شوند و سنگینی هیکل درشت ناصر را تحمل نکنند» (همان: ۹۰). و دست‌ها: «دست‌ها برای قاپیدن تابوت‌ها همدیگر را کنار می‌زنند» (همان: ۷۳). و قلب که جایگاه آلام و اندوه‌هاست: «قلبش در زیر استخوان‌های پیدای سینه، خود را به این طرف و آن طرف می‌کوبد و بی‌قراری می‌کند» (همان: ۱۱۵).

۷-۱-۳-۶. سازه‌های شهری: اموری همچون ساختمان، میدان، جاده، خیابان، بلوار، سنگر، پل، پنجره، دیوار و قبر، مهم‌ترین ساخت و سازه‌های شهری خرّمشهر را تشکیل می‌دهند که شخصیت انسانی یافته و ۱۱ مورد معادل ۴/۴٪ از تشخیص‌ها را شامل می‌شوند: «تیرهای سیمانی کوچه، جا به جا قد علم کرده‌اند» (همان: ۱۰). «از پلی که روی شط افتاده است و شهر را به دو نیم کرده رد می‌شوند» (همان: ۳۶). «سر به دل سنگر فرو می‌رود» (همان: ۵۹). «سکوت جاده را آمبولانس‌ها می‌شکنند» (همان: ۷۲). «کشتارگاه، زیر آتش دو طرف، لرز برمی‌دارد و زخم» (همان: ۹۸). و: «در و دیوار شهر، دو سال است که جای گل‌های هفت بندی و جنگلی را روی سینه بلوارها و میدان‌ها خالی می‌بیند» (همان: ۱۸۲) این سازه‌ها به عنوان بنمایه اشیاء در داستان قابل پیگیری هستند.

۸-۱-۳-۶. نخل: نخل در رمان «نخل‌های بی‌سر»، محور تشخیص‌های داستانی قرار

دارد و با خصوصیات منحصر به فرد خود با مدافعان خرمشهر هم‌رزم و همراه است: «نخل‌ها گرچه خود، زخمی دشمن‌اند اما از همدردی نیفتاده‌اند و با نداشتن سر و زخمی بودن تن، سیاه‌پوش شده‌اند» (همان: ۱۲۱). تصویر رقت‌ناک تنهایی یک نخل در شهر اسیر شده: «نخلی بر دیوار روبرویش سر گذاشته است و چشم به کوچه دارد؛ چشم به کوچه و گوش به شنیدن صدای پای صاحبش خشک خشک شده است؛ انگار که خیلی پیش، کمرش را شکسته‌اند» (همان: ۱۸۹). این تصویر به حدی انسانی است که نویسنده، آن را در قطار هنگام رسیدن ناصر به تهران، بازآفرینی می‌کند: «قدری که سرش روی پنجره می‌ماند به یاد نخلی می‌افتد که کمرش را شکسته بودند و سر بر روی دیوار گذاشته بود و انتظار می‌کشید» (همان: ۱۹۳). نخل به دلیل تکرار تأثیرگذار در داستان، بنمایه اشیاء و نماد رزمندگان مجروح و شهید شمرده می‌شود و به دلیل برجستگی، حساسیت و آفرینندگی این نماد توسط نویسنده این رمان، می‌توان آن را لایت موتیف رمان نخل‌های بی‌سر به شمار آورد.

۲-۳-۶. تشخیص در گلاب خانم

در داستان «گلاب خانم»، ۹۳ استعارهٔ مکنیه وجود دارد که از این تعداد ۴۸ مورد دارای تشخیص هستند و اغلب در موضوعاتی مانند عناصر طبیعی، اعضا و حالات انسانی، ابزارها و سازه‌ها آمده‌اند.

۱-۲-۳-۶. طبیعت: اموری همچون باد، روشنایی، تاریکی، آفتاب، سرما، ابر و باران، انگور، درخت و زمین در این رمان، ۲۳ مورد معادل ۴۸٪ از مشبه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. مانند: «ابرها همدیگر را جمع می‌کردند تا آبی آسمان را پر کنند و بر سر زمین بیارند» (همان: ۲۴۱). «آفتاب تازه کف حیاط ولو شده بود» (همان: ۱۷۴). «ماه نیمه تمام سر بر سینهٔ آسمان سپرده بود» (همان: ۵۵). «چشم به شانه‌های کم‌برگ داربست مو داده بود و تن به آفتاب چاشت پاییزی» (همان: ۲۰۶). «خوشهٔ انگور بر لب موسی بلا تکلیف ماند» (همان: ۲۲۲). و «بیلش را در شکم زمین فرو برد» (همان: ۱۲۷).

۳-۲-۳-۶. اعضا و حالات انسانی: مانند صدا، زبان، نگاه و سکوت، اشک و بغض، ۱۰ موردند که ۱۰/۴٪ از تشخیص‌ها را شامل می‌شوند مانند: «نگاه شوهر و دختر در محاصره‌اش داشت» (همان: ۹). و «زبان، سر بی‌اختیاری داشت آن روز» (همان: ۱۱۸). «بغضی سنگین بر گلوی موسی چنگ انداخت» (همان: ۱۹۲). و «هنوز رد پای اشک در چشم‌هایش و هجوم غم بر دلش بود» (همان: ۲۵۱).

۵-۲-۳-۶. سازه‌ها: سازه‌های دست انسان در این داستان ۴ مورد معادل ۸/۳٪ از تشخیص‌ها را در بر دارند. مانند: «اجاق‌ها، سیئه دیوار، ردیف هم با گل و آجر علم شده بود» (همان: ۷). و «دیگ‌های بزرگ مسی و رویی، بر شانه آن‌ها سوار بودند» (همان). این امور نیز جزء بنمایه‌های اشیاء به شمار می‌روند.

اما نکته جالب توجه در این استعاره‌ها، با توجه به حال و هوای غنایی رمان «گلاب خانم» برخی از تشخیص‌هایی است که از محتوایی عاشقانه بهره‌مندند مانند: «هم آغوشی ابرها در تن هوا تنیده بود» (همان: ۲۴۸). «موسی چشم به هم آغوشی ابرها داشت» (همان: ۲۴۱). «لیلا کمر استکان‌ها را لمس کرد» (همان: ۱۲). «مادر که با سینی چای آمد عطر بهارنارنج و گلاب با هل و دارچین در اتاق، هم آغوش شده بود» (همان: ۱۵۱). و «صدای گرم گلاب تنش را نوازش داد» (همان: ۱۸۹). بنابراین بنمایه عشق و هم آغوشی، یکی از اصلی‌ترین بنمایه‌های مفهومی می‌باشد که در تشخیص‌های این رمان، کاربرد بیشتری دارد و به دلیل تکرار اثرگذار و حساسیت برانگیز می‌توان آن را لایت موتیف رمان گلاب خانم به شمار آورد.

جدول ۲- پراکندگی استعارات در دو رمان

انواع استعاره	نخل های بی سر	گلاب خانم
استعاره مصرحه	مورد ۵	۵ مورد
استعاره مکنیه	مورد ۳۲۱	۹۳ مورد
انسان پنداری یا تشخیص	مورد ۲۵۳ = ۷۸/۸٪	مورد ۴۸ = ۵۱/۶٪

جدول ۳- بسامد انواع تشخیص در دو رمان

انواع مشابه ها در تشخیص	نخل های بی سر	گلاب خانم
شهر و متعلقات آن	مورد ۷۰ = ۲۸٪	-----
عناصر طبیعت	مورد ۶۸ = ۲۷/۲٪	مورد ۲۳ = ۴۸٪
ادوات جنگی	مورد ۵۰ = ۲۰٪	-----
ابزارها	مورد ۲۹ = ۱۱/۴۶٪	-----
وسایل نقلیه	مورد ۱۹ = ۷/۶٪	-----
اعضا و حالات انسانی	مورد ۱۵ = ۶٪	مورد ۱۰ = ۲۰/۸٪
سازه ها	مورد ۱۱ = ۴/۴٪	مورد ۴ = ۸/۳٪
نخل	مورد ۴ = ۱/۶٪	-----

۴-۶. نمادها:

یکی از انواع تصاویر شعری نماد است «نماد به عنوان چیزی تعریف می شود که به جای چیز دیگر قرار گرفته است. به عبارت دیگر چیزی است که معنای خود را بدهد و جانشین چیز دیگر نیز بشود یا چیز دیگر را القا کند» (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۵۴۴) در رمان نخل های بی سر، خورشید، ماه، نهر آب و نخل، به صورت نماد به کار رفته اند. خورشید نماد حیات، زایش و باروری است «روزگاری در جهان، خورشید به عنوان خدای بلندمرتبه و خدای روشنی، همه نگر و منبع حاصلخیزی حیات، مورد پرستش بود. همچنین به سبب غروب و طلوع خود، نماد مرگ و رستاخیز به شمار می آمد» (هال، ۱۳۸۰: ۲۰۵). «در جایی از اوستا، کالبد اهوره مزدا همانند خورشید تصویر شده و در جای دیگر، خورشید چشم اهوره مزدا است» (هینلز، ۱۳۸۳: ۱۴۸) از این رو همواره بالای سر رزمندگان و حامی و مراقب آنان است و ماه «کوکبی است که زندگانش تابع قانون جهانی کون و سیوررت، ولادت و مرگ است.

ماه درست بسان انسان، سرگذشتی دردناک و غم‌انگیز دارد زیرا فرتوتیش، چنانکه فرتوتی آدمی، با مرگ پایان می‌پذیرد. اما در پی این مرگ، رستاخیزی هست: ولادت ماه نو. به محاق رفتن ماه و مرگش، هرگز قطعی نیست» (الیاده، ۱۳۷۲: ۱۶۱) واژه شط که مکرر در این داستان به کار رفته، بر نماد آب تأکید دارد و آب «پایه و اساس سراسر جهان است؛ ذات رستنی‌هاست؛ اکسیر بی‌مرگی است، همانند شربت ابدیت، موجب طول عمر است، بخشنده نیروی آفرینندگی است... و غوطه زدن در آب، رمز رجعت به حالت پیش از شکل‌پذیری و تجدید حیات کامل و زایشی نو است» (همان: ۱۸۹) اما درخت نخل که یادآور سرزمین جنوب و تداعی گر ایستادگی در برابر متجاوزین است در این داستان نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. اساساً درخت «نمایه‌ای از حیات، رشد، فزایش، زایش، بازایی و فناپذیری است و گفته‌اند که تقدس و اعجاز گیاه و درخت نزد انسان آغازین و از آن شمار در ایران باستان، سبب می‌شود که گیاه، نخستین نیای انسان شود. در افسانه‌های مردمی زندگی فرد گاهی به گونه‌ای با درخت پیوند می‌خورد و پژمردن و تباهی درخت با مرگ پیوند دارد» (هیلنز، ۱۳۸۳: ۴۶۱) درخت نخل در این رمان، نمادی از زندگی، ایستادگی، صبوری، رنج و شهادت است و تداعی گر رزمندگانی است که صبورانه در برابر دشمن بعثی ایستادگی کردند؛ نمادی که نخستین بار در ادبیات مقاومت ما، توسط قاسمعلی فراست آفریده شد و بدین منظور به کار رفت؛ از این رو حضوری مؤثر و حساسیت برانگیز دارد و به عنوان لایت موتیف این رمان شناخته می‌شود.

در رمان گلاب خانم، هیچ یک از عناصر طبیعت حائز اهمیت و قابل تبدیل شدن به نماد نیستند. تنها می‌توان «گلاب» را نماد زن شجاع و از خود گذشته ایرانی دانست که در جایگاه معشوقی خود، عاشقی دلداده و شوریده‌ای عاقل است؛ او نماد همه زنان فداکاری است که با صبوری، شریک زندگی مردان جانباز شدند و عمر خود را به پای عشق آنان ریختند؛ از این رو نامگذاری این رمان با نام گلاب خانم، بر این درونمایه ارزنده تأکید دارد.

نتیجه‌گیری

فراست در فاصله دوازده سال دو رمان نخل‌های بی‌سر (۱۳۶۲) و گلاب خانم (۱۳۷۴) را در زمینه ادب پایداری به رشته تحریر درآورده است. رمان اول به آغاز تهاجم رژیم بعث و اشغال خرمشهر و از جان گذشتگی رزمندگان اسلام می‌پردازد و درونمایه رمان دوم بر مسائل و مشکلات جانبازان در جامعه پس از جنگ نظر دارد. در این دو رمان، تصاویر

شعری به شکل تشبیه، استعاره و نماد بروز یافته‌اند اما موتیف و لایت موتیف آن‌ها تفاوت چشمگیری را نشان می‌دهد، تفاوتی که در اثر گذر زمان و فاصله گرفتن جامعه از آرمان‌ها و التهابات سال‌های آغازین جنگ به وجود آمده است.

در زمینه تشبیهات، در رمان نخل‌های بی‌سر، مفاهیم رنج و دشواری زندگی، توصیف فضای شهر اشغالی، تهاجم، مقاومت و جنگاوری، دلسوزی و صمیمیت مردم نسبت به یکدیگر اصلی‌ترین بنمایه‌ها را دربر دارند اما در رمان گلاب خانم، توصیف شهر تهران و محیط آسایشگاه و وصف حالات موسی و گلاب و بیان عشق و حرارتی که میان آن دو وجود دارد بنمایه‌های اصلی تشبیهات را شامل می‌شوند. وجه شبه‌ها در این دو رمان نیز چنین‌اند: در رمان اول، توصیفات ظاهری، وسعت، فراگیری، انبوهی، اندوه و ویرانگری را شامل می‌شوند که با درونمایه اشغال و تجاوز همخوانی دارند و در رمان دوم، توصیف زیبایی، معصومیت و حرارت، بیشترین بسامد را دارند که با حال و هوای غنایی اثر سازگارند.

در زمینه استعاره مکنیه و تشخیص، رمان نخل‌های بی‌سر، جایگاه ممتازی دارد و تشخیص، برجسته‌ترین آرایه ادبی آن به شمار می‌رود؛ زیرا شهر اشغال شده و تمامی عناصر و فضاهای مربوط به آن، به انسانی تشبیه شده‌اند که مشغول فداکاری و مبارزه برای آزادی خود هستند. در این رمان، شهر، شخصیت اصلی است؛ بنابراین بنمایه مکان و حوادث، اصل بنمایه‌های آن را تشکیل می‌دهند. پس از آن بنمایه عناصر طبیعی مانند خورشید و ماه که می‌توان آن‌ها را بنمایه اشخاص مجازی نیز به شمار آورد و اشیائی چون ادوات جنگی، وسایل نقلیه، ابزارهای مبارزان، و سازه‌های شهری بیشترین فراوانی را در میان بنمایه‌های این داستان به خود اختصاص داده‌اند.

رمان گلاب خانم از استعاره مکنیه و تشخیص زیادی برخوردار نیست با این حال بنمایه عشق و حالات عاشقی انسان‌پنداری‌های آن را دربر گرفته‌اند. اهم تصاویر شعری این رمان بر تشبیهات غنایی استوار است و بنمایه اشخاص، برجسته‌ترین بنمایه آن به شمار می‌رود.

از نظر نماد نیز در رمان اول، خورشید، ماه، آب و درخت نخل، نقشی اساسی بر عهده دارند و بر عمق معنایی و وسعت اندیشگی آن می‌افزایند؛ نمادهایی که مفاهیم جاودانگی، ایثار و شهادت را بازتاب می‌دهند و درخت نخل به دلیل تکرار تأثیرگذار و نقش پررنگش در این نمادسازی به عنوان لایت موتیف داستان در نظر گرفته می‌شود در حالی که این

ظرفیت نمادسازی در رمان گلاب خانم تبلور نیافته و عناصر نمادین در آن به ندرت یافت می‌شوند. تنها می‌توان شخصیت اصلی آن یعنی گلاب خانم را به عنوان نماد زن از خود گذشته ایرانی به شمار آورد. در این رمان بنمایه عشق و هماغوشی به دلیل تکرار حساسیت برانگیز خود، لایت موتیف به حساب می‌آیند.

بدین ترتیب رمان نخل‌های بی‌سر به دلیل قرابت زمانی با آغاز جنگ تحمیلی، از فضاسازی و درونمایه‌ای حماسی و ایثارگرانه برخوردار است؛ مفاهیمی که با گذشت زمان به سردی گراییده، به شکل دلسردی و انفعال مبارزان دفاع مقدس درآمده و در رمان گلاب خانم به صورت بنمایه رنج، تردید و تحمل نمودار شده که البته با گریزگاهی به نام عشق و از خود گذشتگی بار دیگر ترمیم پذیرفته است.

در حقیقت فراست در ابتدای جنگ، اشتیاق رزمندگان برای حضور در جبهه‌ها را با به کارگیری آرایه تشخیص نشان داده و صحنه‌هایی سرزنده و پرشور آفریده است حال آن که در رمان دوم و با پایان یافتن دوران دفاع مقدس، خستگی و سرخوردگی رزمندگان را به شکل دیگری نشان داده است؛ زیرا در این دوران، تنها مرهم زخم‌های آنان نیروی امیدبخش عشق است؛ از این رو این بنمایه را به وفور و در شکل تشبیهات غنایی سامان داده و دردهای رزمندگان بازگشته از جنگ را بدان التیام بخشیده است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

منابع

- اسدی، علی‌رضا، حسینی، سارا. (۱۳۹۸). «کارکرد تشبیه در فضاسازی رمان سمفونی مردگان». نشریه مطالعات زبانی و بلاغی. ش ۱۹. ص ۵۰-۲۵.
- الیاده، میرچا. (۱۳۷۲). رساله در تاریخ ادیان. ترجمه جلال ستاری. چ اول. تهران: سروش.
- ایرمز، ام. اچ، هرفم، جفری گالت. (۱۳۸۷). فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی. مترجم سعید سبزیان. چ اول. تهران: انتشارات رهنما.
- بابایی، سیامک. (۱۳۸۶). فرهنگ‌واره اصطلاحات ادبی. چ اول. تهران: جنگل.
- پارسانسب، محمد. (۱۳۸۸). «بنمایه‌ها: تعاریف، گونه‌ها، کارکردها و...». نشریه نقد ادبی. سال اول. ش ۵. صص ۴۳-۷.

- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۰). *دیوان حافظ*. به اهتمام جهانگیر منصور. چ چهارم. تهران: دوران.
- حنیف، محمد. (۱۳۹۲). «مقایسه سبک زندگی در داستان‌های نخل‌های بی‌سر و عشق در منطقه ممنوع». *نشریه مطالعات سبک زندگی*. ش ۴. ص ۱۰۴-۷۷.
- صادقی‌نیا، زهرا. (۱۳۹۷). «بررسی و تحلیل بنمایه‌های پایداری و ارتباط آن‌ها با عناصر داستان در *رمان گلاب خانم*». *نشریه پژوهش‌های ادبی*. ش ۶۱. ص ۱۳۱-۱۰۷.
- صرفی، محمدرضا، مدبری، محمود، علی‌نژاد، ملیحه. (۱۳۹۶). «تحلیل و بررسی انواع موتیف و کارکردهای آن در آثار بلقیس سلیمانی». *نشریه نشر پژوهی ادب فارسی*. ش ۴۱. صص ۲۴۴-۲۲۵.
- ظریفی‌نیا، محسن، بشیری، محمود. (۱۴۰۰). «تحلیل سبک زندگی در رمان‌های نخل‌های بی‌سر و ریشه در اعماق». *نشریه مطالعات فرهنگ*. ش ۸۵. ص ۲۰۰-۱۶۹.
- علی‌پور، پوران. (۱۳۹۶). «نقدی ساخت‌گرایانه بر تقابل‌های معنایی رمان *گلاب خانم* اثر قاسمعلی فراست». *نشریه ادب پایداری*. ش ۱۷. ص ۲۵۲-۲۲۷.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۳). *بلاغت تصویر*. چ سوم. تهران: سخن.
- فراست، قاسمعلی. (۱۳۶۷). *نخل‌های بی‌سر*. تهران: امیرکبیر.
- (۱۳۷۴). *گلاب خانم*. تهران: قدیانی.
- کوپا، فاطمه. (۱۳۸۹). «بنمایه‌های نمادین و شگردهای روایی در رمان *ارمیا* از سری داستان‌های دفاع مقدس». *ادبیات پایداری*. سال دوم. ش سوم. صص ۵۰۷-۴۷۹.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۹۷). *فرهنگ داستان نویسان*. چ اول. تهران: فرهنگ: معاصر.
- (۱۳۸۸). *عناصر داستان*. چ ششم. تهران: سخن.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). *فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب*. ترجمه رقیه بهزادی. چ اول. تهران: فرهنگ معاصر.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۰). *درباره معانی و بیان*. به کوشش ماهدخت همایی. تهران: نشر هما.
- هینلز، جان راسل. (۱۳۸۳). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه باجلان فرخی. چ اول. تهران: انتشارات اساطیر.

-cuddon J.A. (2006). *A Dictionary of Literary Term and Literary Theory*. Molden: Black Well Publisher.

Translated References to English

- Asadi, Alireza, Hosseini, Sara. (2018). "The function of simile in creating space in the novel Samphonye Mordegan ". Journal of linguistic and rhetorical studies. No. 19. pp. 25-50.
- Babaei, Siamak. (2006). Dictionary of literary terms. First Edition. Tehran: Jungle.
- Parsanseb, Mohammad. (2008). Content, definitions, types, functions. Journal of literary criticism. Vol. 5. pp. 7-40.
- Taqvi, Mohammad, Dehghan, Elham. (2008). What is a motif and how is it formed? Journal of literary criticism. Vol. 8. pp. 7-32.
- Hafez Shirazi, Shamsuddin Mohammad. (2001). Divan-e-Hafez. By Jahangir Mansour. Fourth Edition. Tehran: Doran.
- Hanif, Mohammad. (2012). "Comparison of lifestyle in the stories of Nakhllhaye Bisar and Eshgh dar Mantagheye Mamnu". Journal of lifestyle studies. Vol. 4. pp. 77-104.
- Shafi'i Kadkani, Mohammad Reza. (2010). Imaginary images in Persian poetry. Fourteenth Edition. Tehran: Nash Agh.
- Shahbazi, Asghar. (2012). "Maknia metaphor, the queen of virtual similes". Persian language and literature development magazine. No. 106. pp. 46-44.
- Sadeghinia, Zahra. (2017). "Investigation and analysis of sustainability elements and their relationship with story elements in Golab Khanum's novel". Journal of literary research. No. 61. pp. 107-131.
- Zarifinia, Mohsen, Bashiri, Mahmoud. (2021). "Analysis of lifestyle in the novels of Nakhllhaye Bisar and Rische dar A'maq". Journal of cultural studies. No. 85. pp. 169-200.
- Alipur, Puran. (2016). "A constructivist critique on the semantic contrasts in the novel Golab Khanum by Qasim Ali Frasad". Journal of sustainability. Vol. 17. pp. 252-227.
- Fotuhi, Mahmoud. (2013). Image rhetoric. third Edition. Tehran: Sokhan
- Frasat, Qasem Ali. (1989). Nakhllhaye Bisar. Tehran: Amir Kabir.
- ----- . (1996). Golab Khanum. Tehran: Qadiani.
- Koveceses, Zoltan. (2013). A practical introduction to metaphor. Translated by Shirin Pourabrahim. first Edition. Tehran: Samt.

-Mastur, Mostafa. (2007). Basics of short story. Fourth Ediyion. Tehran: Nashre Markaz

-Najafi, Isa, Chehri, Tahereh. (2013). "Examination of Brotherhood analogies and related discourses". Journal of Persian Poetry and Prose Stylogy. Vol. 25. pp. 338-323.

- cuddon J.A. (2006). A Dictionary of Literary Term and Literary Theory. Molden: Black Well Publisher.